

Розділ 2

Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право. Міжнародне право. Господарське право, господарсько- процесуальне право

Міжнародні акти з прав і свобод людини та громадянина

М.М. Мацькевич
заслужений юрист
України, доктор
юридичних наук, доцент,
професор кафедри
конституційного,
адміністративного та
міжнародного права,
Івано-Франківський
університет права
імені Короля Данила
Галицького

У статті досліджено міжнародні акти з прав і свобод людини і громадянина. Проаналізовано окремі положення міжнародних актів стосовно конституційних прав і свобод людини і громадянина.

Ключові слова: права, свободи, людина, громадянин, міжнародні стандарти прав людини.

В статье исследованы международные акты по правам и свободам человека и гражданина. Проанализированы отдельные положения международных актов по конституционным правам и свободам человека и гражданина.

Ключевые слова: права, свободы, человек, гражданин, международные стандарты прав человека.

The article researches international human and citizens rights and freedoms acts. The main provisions of international acts on constitutional human and citizen rights and freedoms are analyzed.

Keywords: rights, freedoms, human, citizen, international standards of human rights.

Постановка проблеми

Як одне з першочергових завдань правотворчої діяльності Української держави необхідно розглядати формування, наповнення змістом і забезпечення належних умов реалізації системи прав і свобод людини та громадянина. Без успішного вирішення цього завдання є неможливими побудова правової держави, формування

громадянського суспільства та прагнення України зайняти гідне місце в міжнародному співтоваристві.

Невід'ємною частиною системи конституційних прав і свобод людини та громадянина є культурні права і свободи. Їх особливість полягає в тому, що права та свободи, які входять до цієї групи, за винятком права на освіту, потрапили до

предмета конституційного права України лише у другій половині 70-х років минулого століття. Ця обставина та низка інших причин обумовили відсутність як належного правового регулювання їх змісту й умов реалізації, так і адекватного їх значенню теоретичного дослідження.

У цьому контексті варто наголосити на суттєвій увазі, яка приділяється цій групі суб'єктивних прав і свобод людини та громадянина в міжнародно-правових актах, що переконливо свідчить про визнання міжнародним співтовариством їх істотної соціальної та особистісної цінності [1, с. 56].

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Проблемам міжнародних актів у сфері прав і свобод людини та громадянина присвячені роботи іноземних і вітчизняних науковців. Серед вітчизняних слід відзначити Н.І. Карпачову, А.М. Колодія, С.Л. Лисенкова, О.О. Майданник, А.Ю. Олійника, В.Ф. Погорілка, О.В. Пушкіну, П.М. Рабіновича, Т.В. Шаповал, Ю.С. Шемшученка та інших. Аналіз наукових робіт зазначених авторів свідчить про відсутність комплексного підходу до аналізу змісту цих актів у площині конституційних прав і свобод людини та громадянина.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

Міжнародне співробітництво держав у галузі прав людини відбувається у формі нормативного закріплення універсальних міжнародно-правових стандартів, що визнають як основні права людини. Ці стандарти відображено в низці важливих міжнародно-правових актів, що встановили загальнолюдські показники прав людини, до досягнення яких заохочують або ж зобов'язують держави.

З-поміж напрацьованих світовим співтовариством актів, у яких сформульовано найбільш принципові положення стосовно головних напрямів, змісту й умов реалізації прав і свобод людини, особи та громадянина, можна виокремити значну за обсягом групу міжнародно-правових

актів, у яких безпосередню увагу приділено конституційним правам і свободам. Проте у конституційно-правовій теорії міжнародно-правовому регулюванню конституційних прав і свобод людини та громадянина майже не приділяється увага, на відміну від теорії держави і права, яка системно, комплексно й ґрунтовно займається їх аналізом.

Формулювання цілей статті

Метою статті є дослідження міжнародно-правових актів, що становлять правову основу регулювання прав і свобод людини та громадянина.

Виклад основного матеріалу дослідження

У загальному плані В.Ф. Погорілко, В.В. Головченко та М.І. Сірий зазначають, що важко знайти інший інститут сучасного міжнародного права, у якому існувала б така кількість договорів, пактів, угод, конвенцій як щодо прав і свобод людини. Десятки міжнародних договорів із гуманітарних питань – переконливий показник нормативної забезпеченості в галузі прав людини. Та й механізми реалізації, які використовуються в цій сфері, більше розвинуті, ніж в інших галузях і інститутах міжнародного права [2, с. 4]. При цьому вчені констатують, що права і свободи людини певною мірою позанаціональні та позатериторіальні; як загальнолюдська цінність, незалежна від націй, ідеологій, релігій, вони стали об'єктом міжнародно-правового регулювання [2, с. 6].

Розвинуті держави і народи, світове співтовариство розглядають права людини та їх захист як універсальний ідеал, основу прогресивного розвитку і процвітання, фактор стійкості та стабільності. Увесь сучасний світ рухається цим магістральним шляхом. Права особистості не є належністю окремих класів, націй, релігій, ідеологій, а являють собою загальноісторичне та загальнокультурне завоювання. Це моральний фундамент будь-якого суспільства [3, с. 187-188]. Права людини представляють собою цінність, що належить усьому міжнародному співтова-

риству. Їхня повага, захист є обов'язком кожної держави. Там, де ці права порушуються, виникають серйозні конфлікти, вогнища напруженості, що створюють загрозу миру і потребують нерідко (з санкції ООН) стороннього втручання [3, с. 9].

У міжнародних документах виокремлюються два варіанти розуміння прав людини. Перший – права людини є основою волі, справедливості та загального миру; інший – права людини трактуються як сукупність умов, за яких кожний може користуватися своїми економічними, соціальними та культурними правами, так само як і громадянськими та політичними правами [4, с. 9].

Відповідно до позиції Т.В. Шаповал, важливим є й те, що конституційно закріплені права людини та громадянина виступають змістовими аналогами тих, що зафіксовані в універсальних міжнародних актах про права людини. Така аналогія не є випадковою, адже сучасне міжнародне право справляє значний вплив на розвиток конституційного регулювання в багатьох державах світу, включаючи й Україну [5, с. 159].

У свою чергу А.М. Колодій та А.Ю. Олійник зазначають, що в цілому комплекс прав, свобод і обов'язків людини та громадянина України відповідає положенням Міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права, Міжнародного пакту про громадянські та політичні права й Факультативного протоколу до Міжнародного пакту про громадянські та політичні права, ратифіковані Україною. Цей комплекс узгоджується з Європейською конвенцією про захист прав і основних свобод людини та Протоколами №2, 3, 8 і 11 до цієї Конвенції, що також ратифіковані Україною [6, с. 208].

Згідно з міркуваннями О.О. Майданник, проблемам прав і свобод людини та громадянина притаманний дещо специфічний аспект. Суть останнього проявляється в актуальності проблеми прав людини як для будь-якого окремого суспільства і держави, так і для світового співтовариства в цілому. Ідеться про можливості систематичного й ефективного міжнародного

спілкування і співпраці людей у гуманітарній, технічній та інших сферах. Міжнародна співпраця держав у сфері прав людини знаходить свій прояв у виробленні та прийнятті певних стандартів щодо визначення правового статусу особи. Визначаючи загальні стандарти прав людини, держави беруть на себе зобов'язання дотримуватися їх у своєму внутрішньому законодавстві та діяльності. Додержання державами взятих на себе зобов'язань є однією з вирішальних умов визнання країни світовим співтовариством. Саме поняття «міжнародні стандарти» охоплює широкий комплекс досить різнорідних норм. Сюди, наприклад, входять: правила міжнародних договорів, резолюції міжнародних організацій, такі як Гельсінський заключний акт, документи Віденської та Копенгагенської зустрічей, міжнародні звичаї тощо [7, с. 142].

У сучасному світі права людини стали об'єктом регулювання не лише окремої держави, а й міжнародного співтовариства. Міжнародне співробітництво держав у галузі прав людини відбувається у формі прийняття універсальних міжнародно-правових стандартів, які визнаються як основні права людини. Ці стандарти відображені в низці важливих міжнародно-правових актів, що встановили загальнолюдські показники прав людини, до досягнення яких заохочуються або ж зобов'язуються держави. Ідеться про своєрідні взірці (зразки, еталони), на які покликані орієнтуватися у своїй діяльності різні держави та інші учасники суспільного життя [8, с. 19].

Перший із цих документів – Загальна декларація прав людини – був прийнятий і проголошений резолюцією 217 А (111) Генеральної Асамблеї ООН 10 грудня 1948 року. Саме цей день щорічно відзначається в усьому світі як Міжнародний день прав людини. Показово, що у преамбулі Загальної декларації прав людини, яка зазвичай визнається найголовнішим джерелом таких стандартів, зазначено, що ця Декларація прийнята як «взірець, відповідати якому мають прагнути всі народи та держави» [8, с. 19].

Як слушно зазначає В.Ф. Погорілко, Загальна декларація прав людини є продуктом повоєнних роздумів, надій і сподівань людства. Ігнорування та пряме порушення прав людини в низці країн на національному, а потім і світовому рівнях напередодні та під час Другої світової війни об'єктивно спонукали людство створити відповідні міжнародні загальновизнані стандарти з прав людини шляхом прийняття міжнародно-правових актів, які визначали б і гарантували певне коло найважливіших прав і свобод. Загальна декларація – це акт самозбереження людства, реакція на фашизм, тоталітаризм, диктатуру і подібні негативні явища, згубні для людини та людства, і водночас – це якісно новий людський вимір, нова міра гідності людини, новий рівень людської свідомості і буття, нижче якого людина не повинна сходити, оскільки там може бути інший світ – нелюдський з погляду сучасної людини.

Правова сутність цього акта, як вказує В.Ф. Погорілко, є багатопланою, однак вона має насамперед три найважливіші аспекти:

- найменші порушення будь-яких видів основних прав і свобод щодо будь-якої людини ведуть або можуть вести до порушення всієї системи прав і свобод і зрештою до трагічних акцій щодо всього людства. Тому повинен бути надійний механізм захисту кожного з основних видів прав людини, повинен діяти принцип «Усі права людини – для кожного»;

- поряд із національними засобами забезпечення і гарантування прав, передусім національними конституціями, законами і судами (як основними гарантами прав), повинні діяти міжнародно-правові способи і засоби гарантування прав як фактори недопущення, відвернення внутрішньо національних конфліктів, згубних для націй;

- визнаючи людину найвищою соціальною цінністю і поважаючи її права, народи світу (Об'єднані Нації) завдяки Декларації повинні сприяти не лише збереженню людини і людства, а й соціальному прогресові, поліпшенню умов життя при більшій свободі [9, с. 7].

Загальна декларація прав людини й нині

є документом унікальним. Це перший міжнародний акт, у якому викладені громадянські, політичні, соціально-економічні та культурні права людини. Принциповою засадою Загальної декларації є рівність правового статусу людей. «Усі люди, – зазначається у ст. 1 Декларації, – народжуються вільними і рівними за своєю гідністю та правами. Вони наділені розумом і совістю та повинні діяти стосовно один одного в дусі братерства». Положення цієї статті визначають, що рівність і свобода – це невід'ємне право людини, а ідея братерства проявляється в цивілізованих взаємовідносинах між людьми [10, с. 17].

Оскільки Загальна декларація прав людини проголошена у формі резолюції Генеральної Асамблеї ООН, вона має рекомендаційний характер і не може визнаватися юридично обов'язковою. Проте її не можна розглядати як звичайний каталог, тобто як перелік прав і свобод людини. Адже Загальна декларація відображає загальну домовленість народів світу та відіграє важливу роль у ствердженні прав людини. Нині цей документ є одним із основних джерел права, слугує моделлю, що широко використовується багатьма суб'єктами правотворчості. Положення Загальної декларації втілені в більшості конституцій двох останніх поколінь і в законах країн усіх п'яти континентів. Це досить наочно проглядається, зокрема, в конституціях країн Східної Європи та держав 3-поміж колишніх республік СРСР.

Положення Загальної декларації набули подальшого розвитку в низці міжнародних і регіональних правових актів. Насамперед, у Міжнародному пакті про громадянські та політичні права, Міжнародному пакті про економічні, соціальні та культурні права, Факультативному протоколі до Міжнародного пакту про громадянські та політичні права, які були ухвалені резолюцією Генеральної Асамблеї ООН 2200А (XXI) 16 грудня 1966 року. Ці міжнародні документи разом із Загальною декларацією прав людини часто називають Міжнародною хартією (або Міжнародним біллем) прав людини [10, с. 18].

Розвиваючи положення Загальної де-

кларації прав людини, обидва пакти покладають на держави обов'язок забезпечити закріплення у своїх конституціях та інших законах прав усіма необхідними засобами, у тому числі правовими.

За Міжнародним пактом про громадянські та політичні права кожна держава-учасниця зобов'язується поважати і забезпечувати всім особам, які знаходяться в межах її території та під її юрисдикцією, визнані в ньому права незалежно від раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних чи інших переконань, національного чи соціального походження, майнового стану чи інших обставин (п. 1 ст. 2). Відповідно до Міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права кожна держава, яка бере в ньому участь, зобов'язується в індивідуальному порядку та в порядку міжнародної допомоги і співробітництва, зокрема в економічній і технічній галузях, вжити в максимальних межах наявних ресурсів заходів для того, щоб забезпечити поступово повне здійснення визнаних у цьому пакті прав (ст. 2).

Серед міжнародних документів регіонального характеру про права людини важливе місце посідає Європейська конвенція про захист прав і основоположних свобод людини, прийнята в Римі 4 листопада 1950 р. (Римська конвенція) та 12 протоколів до неї. У цих міжнародно-правових актах детально визначено права і свободи, які повинні забезпечувати держави-члени Ради Європи, а також міжнародний механізм їх захисту, який включає міжнародні організації та установи, що безпосередньо займаються розглядом питань, пов'язаних із порушенням прав і свобод людини. Так, з часу вступу України до Ради Європи і ухвалення Закону України «Про ратифікацію Європейської конвенції про захист прав і основоположних свобод людини» від 17 липня 1997 р. у громадян України з'явилася можливість після використання всіх національних засобів правового захисту звертатися за захистом своїх прав і свобод до Європейського суду з прав людини [10, с. 19].

Визнання міжнародних стандартів прав людини в науковій літературі розгляда-

ється як історичне надбання суспільного розвитку, а також як процес накопичення позитивного досвіду в галузі прав людини, що потребує глибокого вивчення, усвідомлення, пропагування і, нарешті, практичного використання в правотворчій діяльності всіх держав світу, особливо посткомуністичних. Розв'язання зазначених проблем стосується всіх держав-членів міжнародного співтовариства. І одним із головних завдань цього процесу повинно стати закріплення в масовій правосвідомості поняття прав людини як пріоритетного порівняно з іншими соціальними цінностями [10, с. 20].

Згідно з міркуваннями Дж. Донеллі, після завершення Другої світової війни проблематика систематизації та забезпечення прав і свобод людини та громадянина на міжнародному рівні стала одним із основних завдань низки міжнародних організацій. Причому міжнародна політика у сфері прав людини поступово стала задавати високі стандарти для розвитку систем національного законодавства тих чи інших країн, тоді як міжнародна система захисту прав людини перетворилася на реальний фактор впливу на ті країни, у яких засвідчуємо факти систематичного порушення прав людини та норм міжнародного права, що їх фіксують [11, с. 699].

На думку С.Л. Лисенкова, значення міжнародних актів, присвячених правам і свободам людини, у тому числі й культурним, полягає в тому, що вони, по-перше, закріплюють міжнародні стандарти у сфері прав людини і тим самим справляють значний вплив на формування змісту національного законодавства в цій сфері; по-друге, створюють міжнародно-правове забезпечення змісту та гарантій реалізації прав і свобод людини [12, с. 92].

Висновки

До міжнародних актів у сфері прав і свобод людини та громадянина належать Загальна декларація прав людини, прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 10 грудня 1948 р.; Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права і Міжнародний пакт про громадянські

та політичні права, прийняті на ХХІ сесії Генеральної Асамблеї ООН 16 грудня 1966 р.; Конвенція про боротьбу з дискримінацією в галузі освіти, прийнята на ХІ сесії Генеральної конференції ООН з питань освіти, науки і культури 14 грудня 1960 р.; Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації, схвалена Генеральною Асамблеєю ООН 21 грудня 1965 р.; Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок, прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 18 грудня 1979 р.; Декларація прав дитини, проголошена Генеральною Асамблеєю ООН 20 листопада 1959 р., і Конвенція про права дитини, схвалена на XXXIV сесії Генеральної Асамблеї ООН 20 листопада 1989 року.

Змістовний аналіз зазначених документів свідчить, що найбільш розповсюдженими стандартами в системі міжнародно-правового регулювання в контексті досліджуваної проблеми є положення, що безпосередньо стосуються ідеалів свободи, рівності, справедливості, вибору форм і шляхів реалізації конституційних прав і свобод. Одне з найважливіших положень, що прямо походить зі змісту міжнародно-правових документів, це те, що без визнання та дотримання конституційних культурних прав і свобод, здійснення права на культурну ідентичність, освіту, інформацію не можна гарантувати людську гідність, а також цілком реалізувати інші права та свободи людини.

Література

1. Лисенков С. Л. Міжнародно-правова регламентація культурних прав і свобод особи та національне законодавство / С. Л. Лисенков // Вдосконалення законодавства України в сучасних умовах : зб. наук. статей. – Вип. 1. – К. : Ін-т законодавства Верховної Ради України, 1996. – С. 56-66.
2. Погорілко В. Ф. Права та свободи людини і громадянина в Україні / В. Ф. Погорілко, В. В. Головченко, М. І. Сірий. – К. : Ін Юре, 1997. – 52 с. – (Б-ка «Нова Конституція України»).
3. Матузов Н. И. Теория государства и права : учеб. / Н. И. Матузов, А. В. Малько. – 3-е изд. – М. : Дело, 2009. – 528 с.
4. Белякович Н. Н. Права человека и политика : философско-правовые основы / Н. Н. Белякович. – Минск : Амадея, 2009. – 412 с.
5. Шаповал Т. В. Права людини і громадянина : концептуальні підходи до визначення / Т. В. Шаповал // Держава і право : зб. наук. праць. – К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2008. – Вип. 40. – С. 154-159.
6. Колодій А. М. Права, свободи та обов'язки людини і громадянина в Україні : підруч. / А. М. Колодій, А. Ю. Олійник. – К. : Правова єдність, 2008. – 350 с.
7. Майданник О. О. Конституційне право України : навч. посіб. / О. О. Майданник. – К. : Алерта, 2011. – 380 с.
8. Рабінович П. М. Права людини і громадянина : навч. посіб. / П. М. Рабінович, М. І. Хавронюк. – К. : Атіка, 2004. – 464 с.
9. Погорілко В. Ф. Загальна декларація прав людини – одна з найважливіших загальнолюдських цінностей ХХ століття / В. Ф. Погорілко // Право України. – 1999. – № 4. – С. 7-9.
10. Конституційні права, свободи і обов'язки людини і громадянина в Україні : [монографія] / [Ю. С. Шемшученко, Н. І. Карпачова, Т. А. Костецька та ін.] ; за ред. акад. НАН України Ю. С. Шемшученка. – К. : Юридична думка, 2008. – 252 с.
11. Пушкіна О. В. Система прав і свобод людини та громадянина в Україні : теоретичні і практичні аспекти забезпечення : [монографія] / О. В. Пушкіна. – К. : Логос, 2006. – 416 с.
12. Лисенков С. Л. Основи міжнародно-правової регламентації змісту і реалізації культурних прав і свобод / С. Л. Лисенков // Законодавство України : науково-практичні коментарі. – 2005. – № 12. – С. 92-102.